

Kosovets A., Dovhych M., Sokolov V. Political repressions against the staff of hydrometeorological service of the UkSSR in 1930th–1940th.

Based on the documents of Soviet secret services the authors disclosed the unknown facts of biographies of the staff of hydrometeorological service of the UkSSR repressed in 1930th–1940th.

Key words: hydrometeorological service, political repressions, NKVD, archival crime case, rehabilitation.

Андрій Жив'юк*

**Між ендеками й більшовиками:
Микола Ніцкевич в українському
націоналістичному русі 1920–1940-х рр.**

У статті розглянуто діяльність Миколи Ніцкевича — вихідця з Волині, одного з помітних функціонерів і пропагандистів українського націоналістичного руху в еміграції (Чехословаччина, Болгарія), покараного за свої погляди і вчинки ув'язненням у СРСР.

Ключові слова: Микола Ніцкевич, Волинь, Польща, Чехословаччина, Болгарія, СРСР, Українська господарська академія, Легія українських націоналістів, Організація українських націоналістів, «Смерш», ГУЛАГ.

Микола Володимирович Ніцкевич народився 17 (4 за ст.ст.) серпня 1906 р. у містечку Тучин Рівненського повіту Волинської губернії у сім'ї контролера акцизних зборів Володимира Сильвестровича Ніцкевича та його дружини Ксенії (Оксани)

* Жив'юк А.А. — кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Рівненського Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. С. Дем'янчука.

Яківни¹ (походила з родини священика Якова Миколайовича Новоселецького, випускника Волинської духовної семінарії², працювала вчителькою). Помер М. Ніцкевич у Луцьку 28 вересня 1969 р.

Що заховано між цими двома датами? Коли б не мати жодної іншої інформації про цю людину, можна було б припустити, що мешкав він на Волині, отримав освіту і трудився священиком, учителем або службовцем, із різними, в кожному випадку, обставинами долі. З перипетій міжвоєнного періоду і лихоліття Другої світової війни якось вийшов, доживши віку в місті, що уособлює волинський край.

Відхилення реальної біографії Миколи Ніцкевича від цієї гіпотетичної соціоісторичної матриці вкладається у часовий проміжок між 1927 і 1956 рр., коли він опинився поза Україною. Вихідний і кінцевий контрапункти, що позначили це своєрідне «випадання» М. Ніцкевича з автентичного для нього середовища, пов'язані зі встановленням і функціонуванням на Волині двох протиукраїнських режимів — польського й радянського. Від переслідувань одного він переховувався у Чехословаччині та Болгарії, представники іншого розшукали його неподалік від Софії і винесли покарання за злочини проти радянської влади, які він нібито вчинив, жодного дня не будучи громадянином СРСР.

Ім'я Миколи Ніцкевича, як активного члена Легії українських націоналістів (ЛУН) й Організації українських націоналістів (ОУН), принагідно фігурує в історичній літературі³. Однак ширша інформація про його діяльність, не кажучи вже за окрему біографічну розвідку, на сьогодні відсутні, чим, власне, і зумовлена актуальність нашого дослідження. Джерельну базу пуб-

¹ Галузевий державний архів СБУ (далі – ГДА СБУ), м. Рівне, спр. П-3215, арк. 7; Державний архів Рівненської області, ф. Р-740, оп. 2, спр. 154, арк. 96 зв. – 97.

² Випускники Волинської духовної семінарії [Електронний ресурс] <http://www.petergen.com/bovkalov/duhov.volynsem.html> (відвідано 15.08.2010).

³ Книш З. Становлення ОУН. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1994. – 128 с.; Мандрик М. Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – 392 с.

лікації становлять документи й матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України, твори М. Ніцкевича, оприлюднені в міжвоєнний період, зокрема у журналах «Розбудова нації», «Самостійна думка», газеті «Свобода» та ін.

Інформацію про дитячі та юнацькі роки М. Ніцкевича ми почерпнули з протоколів його допитів, проведених у жовтні–грудні 1944 р. оперативними працівниками й слідчими управління контррозвідки «Смерш» 3-го Українського фронту. М. Ніцкевич пригадував, що в дитинстві довелося часто переїжджати з одного місця на інше, до чого, очевидно, спричинилися переведення по роботі матері, яка вчителювала (батьки М. Ніцкевича невдовзі після його народження розлучилися, батько працював акцизним контролером у містечку Почаєві).

Перше, після Тучина, село Микола не запам'ятав. У 1910 р. вони з матір'ю перебралися до села Несвіч Луцького повіту, а в 1912 р. оселилися в містечку Рожище того ж повіту. В 1915 р., у зв'язку з наступом на Волинь австро-німецьких військ, сім'я евакуювалася до Києва, згодом — на станцію Щігри Курської губернії. З 1916 р. М. Ніцкевич навчався в гімназії: спочатку в Білій Церкві (підготовчий клас), потім у Житомирі (перша гімназія; там і там — впродовж одного навчального року), а в 1918–1926 рр. — у Луцьку⁴.

Луцька гімназія була однією з трьох українських приватних гімназій, що діяли на Волині в 1920–1930-х рр. (окрім неї існували ще гімназії в Кременці і Рівному, відкриті, відповідно, 1920 і 1923 рр.). Гімназію в Луцьку з 1918 по 1926 рр. очолював відомий педагог, громадський і церковний діяч Іван Власовський, уродженець Харківщини, викладач гімназій на Полтавщині, один з організаторів луцької «Просвіти» та чільний учасник українізації православного церковного життя на Во-

⁴ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 66–66 зв.; Центральный державный архив вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3795, оп. 1, спр. 1613, арк. 98.

лині. У 1928–1930 рр. І. Власовський був послом сейму II Речі-посполитої, неодноразово ув'язнювався владою⁵. Згадуючи про нього через два роки по закінченню гімназії М. Ніцкевич відзначав його демократизм, захоплення І. Власовським самодіяльності гімназистів, які натомість «надзвичайно поважали свого директора»⁶.

Одним із проявів учнівської самодіяльності стало створення при гімназії в 1923 р. культурно-освітнього гуртка «Самоосвіта», в якому луцька молодь вперше виступила «як організоване ціле». Ініціювали постанову гуртка старші учні, «що тільки завдяки військовим подіям перебували ще в гімназії». Гурток почав видавати журнал «Багаття», який друкувався на шапірографі, був багато ілюстрований і мистецьки оформлений. Цікаво, що редагування журналу здійснював учень — член місцевої комуністичної організації. Існував у гімназії також спортивний клуб «Юнак» під керівництвом колишнього старшини української армії Горбенка. Гімназисти практикували публічне проведення «історичних і літературних судів» над історичними особами й героями літературних творів. На розгляд одного з «судів» винесли діяльність Петра I, прокурорами виступили учні української гімназії, а адвокатами — російської, наприкінці мало не дійшло до бійки. «Суди ці самі по собі, — зазначав М. Ніцкевич, — властиво не відсвітлювали настроїв молоді. Одначе вони змушували молодь думати». Луцькі гімназисти налагодили листування з галицькою молоддю. За зауваженням М. Ніцкевича, «у той час Волинь для Галичини була “terra incognita”». На доручення «Сокола-Батька» в Луцьк приїздив Петро Франко, передав деякі речі для спортивного гуртка. Восени 1924 р. польська поліція заарештувала редактора «Багаття», кількох євреїв і українців серед учнів гімназії, було звільнено деяких вчителів. «Самоосвіта» припинила існування⁷.

⁵ Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т. 1: Абаза – Голов'яно. – Л.: НТШ, 1993. – С. 292–293.

⁶ Ніцкевич М. Луцька молодь // Розбудова нації (Прага). – 1928. – Ч. 7/8 (серпень–вересень). – С. 320.

⁷ Там само. – С. 319–321.

Зауважимо, що подібні явища мали місце у середовищі гімназійної молоді також в інших містах Волині, зокрема у Кременці. Тут існував гурток «Юнацтво» і журнал з такою ж назвою, до редакторів якого належав відомий у майбутньому письменник Улас Самчук. Стосовно Кременецького осередку спостерігаємо таку саму ідеологічну мішанину, такий самий вплив уенерівської еміграції, з іншого боку — комуністичної пропаганди, таку саму ізоляваність від Галичини, нарешті такі самі переслідування й арешти, проведені польською владою серед гімназистів восени 1924 р.⁸, як і в Луцьку. При їх допомозі II Річсполита зусиллями тодішнього уряду націонал-демократів втілювала політику перетворення Польщі на національну державу (шляхом ополячення українців і депортації євреїв зі Східної Малопольщі). Український народ, як народ «неісторичний», «недержавний», підлягав безумовному поглиненню польською державою. Свідомій українській молоді для самореалізації залишався шлях за кордон — радянський або чехословацький, де в кожному випадку спостерігалось «своє» українське «відродження» — комуністичне, більшовицьке або ж націоналістичне, лунівсько-оунівське. М. Ніцкевич, як і У. Самчук, обрав шлях на Захід, до Чехословаччини. Такому крокові передували й конкретно-особистісні спонуки.

Зауважмо тут, що у вільний від навчання час М. Ніцкевич працював експедитором і перекладачем в редакції газети «Українська громада», а після закінчення гімназії, з 1 липня до 1 листопада 1926 р., служив спочатку канцеляристом, а потім рахівником у Луцькому кооперативному банку⁹.

11 листопада 1926 р. він вступив на богословський (теологічний) факультет Варшавського університету, де навчався впродовж двох семестрів. За цей час успішно склав іспити з понад десяти навчальних дисциплін, зокрема теології душпастирської (викладач — митрополит УАПЦ Діонісій (Валединський)), церковнослов'янської мови (професор І. Огієнко), теоло-

гії засадничої (професор доктор М. Арсен'єв), загальної історії християнської церкви (В. Давидович), грецької, польської, французької, латинської мов, історії української літератури (професор доктор Р. Смаль-Стоцький), біблійної археології (С. Кисіль-Киселевський) та ін.¹⁰

У серпні 1927 р. за образу духовної особи — митрополита варшавського і волинського УАПЦ Діонісія — його затримала польська поліція. Образа полягала в тому, що під час служби на луцькому цвинтарі М. Ніцкевич голосно висловив незгоду стосовно ставлення митрополита до місцевого українського хору¹¹. Очевидно, саме цей випадок не дозволив М. Ніцкевичу продовжити навчання у Варшаві, а також підштовхнув його до еміграції з країни. Зауважимо, що «наскоки» на митрополита Діонісія з боку української молоді, яка вважала його польським ставлеником, мали непоодинокий характер. Той же У. Самчук з А. Гакеном навесні 1923 р. готували у Кременці замах на цього священнослужителя за його згоду брати участь у святкуванні річниці польської конституції¹².

На початку жовтня 1927 р. М. Ніцкевич нелегально перейшов польсько-чеський кордон у Карпатах та опинився в Подєбрадах, де з 1922 р. діяла Українська господарська академія (УГА). Думку про навчання в ній міг йому подати викладач цього закладу, колишній міністр здоров'я в уряді УНР Модест Левицький, який саме в 1927 р. перебрався з Чехословаччини на Волинь і почав викладати в луцькій гімназії. Із волі міністерства хліборобства ЧСР 1927–1928 навчальний рік став останнім, коли академія приймала нових слухачів. В їх числі опинився й М. Ніцкевич.

Навчався він на економічному відділі економічно-кооперативного факультету, де обрав банківсько-комерційну спеціалізацію. Дипломну роботу на тему «Підприємства Томаша Баті» М. Ніцкевич виконав під керівництвом доцента Я. Моралевича

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 1613, арк. 89–92.

¹¹ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 8 зв. – 9.

¹² Самчук У. На коні вороному. Спогади // Літопис Червоної Калини (Львів). – 2000. – Ч. 1/3 (100/102). – С. 219.

⁸ Віктор Май. Гурток «Юнацтво» (Спомини з життя волинської молоді) // Розбудова нації. – 1928. – Ч. 7/8 (серпень–вересень). – С. 276–280.

⁹ ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 1613, арк. 86–86 зв., 98.

й захистив 30 червня 1932 р. з оцінкою «дуже добре», отримавши кваліфікацію «інженер-економіст»¹³.

За його свідченням, платив за навчання з власних заощаджень та за фінансової підтримки матері й Українського банку¹⁴. Оскільки 31 серпня 1929 р. Ксенію Ніцкевич було звільнено з посади вчительки як таку, що не склала державного іспиту з полоністики, М. Ніцкевич по допомогу в оплаті за навчання звернувся до керівництва УГА. Упродовж зимового семестру 1929–1930 навчального року він отримував 300 чеських крон від допомогово-благодійного комітету, у березні 1930 р. загальні збори комітету зменшили допомогу до 80 крон¹⁵.

Існують докази того, що М. Ніцкевич отримував фінансову допомогу також від Легії українських націоналістів, членом якої став. У протоколі засідання подебрадської секції ЛУН від 3 березня 1928 р. вказано, що частина грошей, отриманих із Галичини, у сумі 110 чеських крон «розпоряджаються» М. Ніцкевичу¹⁶. Висловимо припущення про непоодинокість таких випадків. Згодом М. Ніцкевич почав заробляти журналістикою, дописуючи до різних видань. Навчання в УГА було для нього, як і для десятків інших слухачів академії, видимою, проте не єдиною сутністю. Іншою, захованою, домінантою стала для М. Ніцкевича робота в ЛУН.

Легія українських націоналістів, організація дуже динамічна та сповнена пафосу націоналістичної ідеології, відіграла помітну роль в історії українського націоналістичного руху. З неї вийшли визначні ідеологи й керівники пізнішого Проводу українських націоналістів (ПУН). За даними З. Книша, вона постала восени 1925 р. у Чехословаччині внаслідок злиття трьох націоналістичних організацій — Українського національного об'єднання, Союзу українських фашистів та Союзу визволення України, що діяли у трьох головних осередках, де студіювали українські студенти — Празі, Брно та Подебрадах. Про те, як і

¹³ ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 1613, арк. 1.

¹⁴ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 9.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 1613, арк. 86 зв.

¹⁶ Там само, ф. 4409, оп. 1, спр. 4, арк. 99.

коли вони з'явилися, якою була їх політична програма майже нічого невідомо. Представники цих організацій 12 листопада 1925 р. провели у Празі об'єднавчий з'їзд, на якому й постала Легія українських націоналістів. Центр ЛУН містився в Подебрадах, де довкола УГА гуртувалися студенти й професори з їхніми родинами, майже винятково наддніпрянці. Тільки згодом почали туди прибувати молоді студенти з Волині й Галичини. Відтак за членським складом ЛУН оформилася як наддніпрянська організація, за своєю ідеологією та програмою була соборницькою¹⁷.

Про початковий етап діяльності ЛУН відомо мало. З допису в першому числі «Розбудови нації», підписаному криптонімом «С.», довідуємося, що

«перший період існування Легії українських націоналістів пройшов під знаком важкої організаційної праці. Від самого заснування зустрінулася Легія з негативним відношенням до себе з боку всіх політичних угруповань. Протягом півроку витворено й усталено організаційну схему — переведено необхідну агітаційну роботу»¹⁸.

Із протоколу делегатських зборів подебрадської секції ЛУН від 5 листопада 1925 р., які, очевидно, і поклали початок створенню організації, довідуємось, що спершу вона мала назву Легії українських патріотів (ЛУП). Головою управи секції став Л. Костарів, заступником голови М. Довбня, секретарем М. Сціборський¹⁹. Водночас, у листі генерального секретаря ЛУН М. Сціборського до управ територіальних секцій (1926 р.) пропонувалося відзначити річницю її створення 8 листопада²⁰.

Серед перших «наказів» (рішень) подебрадської секції ЛУН знаходимо наказ № 5 від 20 листопада 1925 р., який вимагав

«розвинути агітацію ідей ЛУН і вербовку нових членів, звертаючи особливу увагу на осіб, що не належать до інших політич-

¹⁷ Книш З. Становлення ОУН. – С. 26.

¹⁸ С. З діяльності організацій — Легія українських націоналістів // Розбудова нації. – 1928. – Ч. 1 (січень).

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 4409, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

²⁰ Там само, спр. 5, арк. 43.

них організацій», як також «подати заяви о вступі в Український студентський інтимний клуб, який має бути перетворено в Клуб українських націоналістів».

Наказ № 8 від 7 січня 1926 р. встановив проведення щотижневих зборів ЛУН²¹, місцем для яких часто слугували зали місцевих готелів, ресторанів або кав'ярень. Члени ЛУН були зобов'язані сплачувати щомісячні внески в розмірі 5 чеських крон, з яких спрямовувалися до ЦК, а 2 — до місцевої секції²². М. Ніцкевич на слідстві вказував розмір щомісячного внеску для члена ЛУН — 10 крон. Окрім того, організовувалися збирання добровільних пожертв за підписними листами, розісланими ЦК ЛУН²³.

ЛУН статутом зобов'язувала своїх членів до ідеологічно-політичного вишколу. Необхідність його відчувалася ще й тому, що Легія постала з різнорідних елементів, і потрібна була наполеглива ідеологічна праця, щоби «перекувати їх в одну цілість».

У ЛУН існували членські відзнаки у формі щита в українських національних барвах з державним тризубом. Щит колом охоплював ланцюг, як символ соборності, з-під щита виднілися руків'я і кінець леза меча, що перехрещував щит. На щиті гасло: «Думка — думкою, меч — мечем!». В організації вживалися звернення «брате» і назва «націоналіст» на місці колишніх «національний», «державницький», «незалежницький». Перебрані з Легії означення «націоналіст» і «націоналістичний» прийнялися пізніше в ОУН і загалом в українському націоналістичному русі. Від ЛУН пішло також націоналістичне привітання «Слава Україні!».

Що важливіше — ряд програмних положень ЛУН, заявлених в її політичній платформі²⁴, згодом знайшли місце в постановках І Великого збору ОУН²⁵. Для ілюстрації назвемо хоча б положен-

²¹ ЦДАВО України, ф. 4409, оп. 1, спр. 1, арк. 3.

²² Там само, спр. 2, арк. 6.

²³ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 69 зв.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 4409, оп. 1, спр. 2, арк. 2.

²⁵ Постанови Великого збору Організації українських націоналістів (28.01.–02.02.1929) [Електронний ресурс] <http://www.users.bit.te.ua/studio/upa/oun1929.htm> (відвідано 05.08.2010).

ня про національну диктатуру як форму державного устрою; підтримку середнього господарства за принципу приватної власності на селі, інтенсифікацію сільського господарства; застосування протекціонізму в торговельній сфері; проведення часткової націоналізації, розвиток виробничої кооперації; запровадження регулярної армії, відродження козацтва; свободу релігійних культів, які не мають денаціоналізуючих тенденцій, сприяння розвитку української національної церкви тощо.

До складу ЛУН входили переважно студенти, головним чином у Чехословаччині, але були там репрезентовані й інші стани та фахові групи. Зокрема, із викладачів Української господарської академії — доктор Микола Вікул, доцент Яків Моралевич. Бачимо у списках прізвища письменників Євгена Маланюка й Леоніда Мосендза, доктора Дмитра Демчука, інженерів Миколи Сціборського, Юрія Руденка, Леоніда Костаріва, Дмитра Трояна, Петра Кожевникова. Із галичан — їх у Подебрадах було мало — до організації відразу вступили Ярослав Герасимович, Михайло Селешко, Петро Вигнанський, Василь Виноградник, Роман Минів та ін. Серед студентів із Волині З. Книш вказує Миколу Ніцкевича, «пізнішого відпоручника ОУН у Болгарії, де він згинув з большевицької руки», та Євгена Омельчука, що поліг у лавах УПА²⁶. Якщо судити з протоколів інформаційних зборів подебрадської секції ЛУН, у ній нараховувалося від 20 до 30 членів²⁷. М. Ніцкевич на допитах у «Смерш» називав цифру 40²⁸. У різний час її очолювали Л. Костарів, В. Виноградник, М. Вікул, М. Сціборський, секретарями були М. Сціборський, Р. Минів, Кирилук, Ю. Руденко, Касьяненко, П. Вигнанський, М. Ніцкевич.

ЛУН засновувала свої відділи й по інших університетських осередках та скупченнях українських поселенців, таких, як Прага, Брно, Ліберці, Берлін, Відень, Париж. Були спроби закоренитися на інших континентах, як, наприклад, в Єгипті або Канаді (Вінніпег). Один зі шляхів еміграції з України, головно з

²⁶ Книш З. Становлення ОУН. – С. 28–29.

²⁷ ЦДАВО України, ф. 4409, оп. 1, спр. 3, арк. 48–50, 52.

²⁸ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 69.

Криму й Кубані, проходив через Туреччину та Балкани. Легія мала своїх зв'язкових у Стамбулі та в інших містах Туреччини, крім того, утримувала постійного представника на Балканах²⁹.

Із повідомлення подебрадської секції до ЦК ЛУН довідується, що М. Ніцкевич був прийнятий у члени організації 11 листопада 1927 р.³⁰, тобто вже через місяць після своєї появи в Подебрадах. На допиті у «Смерш» 16 грудня 1944 р. він сказав, що в ЛУН був завербований П. Вигнанським³¹. Перший протокол засідання управи подебрадської секції ЛУН як секретар М. Ніцкевич підписав 26 лютого 1928 р.³² 5 березня 1928 р. він, у числі шести членів секції, був обраний на делегатський з'їзд ЛУН³³. 1 травня 1928 р. його висунуто кандидатом від ЛУН, знову ж таки одним із шести, до складу Академічної громади³⁴.

Комунікат ЦК ЛУН за березень 1928 р. таким чином оцінював влиття в організацію і початок активної діяльності нових членів:

«Зокрема, треба підкреслити вступ до подебрадської секції ЛУН нових членів, які прибули в минулому році на студії з краю та складаються з молодих націоналістичних елементів Галичини та Волині. Цей факт свідчить про популярність ідей і політики ЛУН у сферах нашої крайової молоді та дає тим самим спроможність ЛУН посередньо зв'язуватися з окупованими теренами, витворюючи для них відповідних працівників для ведення дальшої націоналістичної акції на місцях»³⁵.

Фактично останні збори подебрадської секції ЛУН відбулися 10 лютого 1929 р. в готелі «Біліна», де голова ЦК М. Сціборський повідомив її членам про перебіг засідання конгресу українських націоналістів, що проходив у Відні³⁶. На цих зборах

²⁹ Книш З. Становлення ОУН. – С. 28.

³⁰ ЦДАВО України, ф. 4409, оп. 1, спр. 6, арк. 5.

³¹ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 76 зв.

³² ЦДАВО України, ф. 4409, оп. 1, спр. 4, арк. 98.

³³ Там само, арк. 100.

³⁴ Там само, арк. 101.

³⁵ Там само, спр. 2, арк. 11.

³⁶ Там само, спр. 3, арк. 53.

були присутні також учасники конгресу й члени новобраного ПУН Д. Андрієвський, П. Кожевников, В. Мартинець³⁷.

Після створення ОУН М. Ніцкевич очолив подебрадський відділ організації. На його зборах, що відбулися 9 квітня 1929 р. в кав'ярні на вулиці Надражній, М. Ніцкевич виголосив реферат «Українська партія соціалістів-революціонерів»³⁸. В інформації про збори подебрадського відділу ОУН 14 жовтня 1929 р. зазначено, що його голова М. Ніцкевич привітав нових членів (проф. Мартинова і Флорова) та представив відділу генерала М. Капустянського, який виголосив доповідь на тему «Шляхи нашої боротьби»³⁹.

Паралельно з головуванням М. Ніцкевич, за дорученням М. Сціборського, як такий, що міг «виразити і широко популяризувати націоналістичні ідеї, завдання й установки ОУН»⁴⁰, почав дописувати до партійних офіціозів — «Розбудова нації» (Прага) та «Самостійна думка» (Чернівці), а також до видань, прихильних ОУН — газет «Свобода» (Джерсі-Сіті), «Новий шлях» (Торонто), «Українське слово» (Париж)⁴¹.

Як людина, що недавно прибула з українських земель, М. Ніцкевич отримав пропозицію іншого роду: один із керівників Української військової організації (УВО) Роман Барановський намагався залучити його до «бойової революційної роботи», тобто терористичної діяльності. М. Ніцкевич відмовився, заявивши, що:

«по своєму характеру я не рахую себе для такої роботи підходящим»⁴².

Водночас він продовжував брати активну участь у громадському русі. У жовтні 1930 р. українські еміграційні організації об'єдналися та створили Контактний комітет для вислов-

³⁷ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 20.

³⁸ ЦДАВО України, ф. 4409, оп. 1, спр. 3, арк. 55.

³⁹ Там само, арк. 56.

⁴⁰ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 49.

⁴¹ Там само, арк. 76 зв. – 77.

⁴² Там само, арк. 28–29.

лення протесту проти антиукраїнського терору, вчиненого польською владою на західних українських землях. До комітету ввійшло понад 50 політичних, громадських і культурних організацій, що діяли у ЧСР, у т.ч. від ОУН у ЧСР та Академічної громади, де він був секретарем управи — М. Ніцкевич⁴³.

Виконання доручень ОУН ледь не призвело до виключення М. Ніцкевича з Української господарської академії. 25 березня 1931 р. сенат УГА вирішив звільнити умовно на шість місяців М. Ніцкевича, як голову зборів та одного з організаторів висилки опублікованого у пресі гострого листа до професора К. Мацієвича⁴⁴.

Після закінчення навчання в УГА, до вересня 1933 р., М. Ніцкевич виконував обов'язки секретаря контрольованого ОУН Союзу українських громадських організацій у Празі⁴⁵. Як його представник, він брав участь у різноманітних заходах, організованих зусиллями української еміграції. У газеті «Український тиждень», що висвітлювала життя української празької громади, знаходимо повідомлення, що 4 березня 1933 р. о 19.30 у залі «Унітарія» відбулася «Літературна маніфестація», яку влаштувало українське студентське товариство «Зарево». У ній брали участь М. Антонович, Я. Барановський, О. Кандиба, М. Мухин, М. Ніцкевич, У. Самчук. Неодноразово «Зарево» влаштовувало живий журнал «Апольо Мілітанс»⁴⁶.

Проте найяскравішою іпостассю М. Ніцкевича, як функціонера ОУН, стала публіцистика. У ролі пропагандиста і популяризатора ідей українського націоналізму найактивніше він виступав у 1931–1936 рр. У сучасних дослідженнях з історії становлення ідеології інтегрального націоналізму М. Ніцкевича віднесено до ідеологів ОУН, а деякі його публікації⁴⁷ розгляда-

⁴³ Мандрик М. Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу. – С. 152.

⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 1613, арк. 108.

⁴⁵ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 31.

⁴⁶ Відділ рукописних фондів і текстології Ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 195, одзб. 1332, арк. 1, 4, 87, 89.

⁴⁷ Ніцкевич М. До основних питань націоналізму. – Париж, 1936. – 56 с.

ються поряд із працями таких теоретиків, як Д. Андрієвський, Ю. Вассиян, М. Сціборський, Д. Донцов та ін.⁴⁸

На нашу думку, вказану діяльність М. Ніцкевича варто все ж трактувати, виходячи з його самооцінки як «популяризатора націоналістичних ідей». Тим більше, що ті ж дослідники ОУН в іншому місці згадують М. Ніцкевича серед «оригінальних націоналістичних публіцистів», характеризуючи його як

«прихильника волюнтаристично-ідеалістичного світобачення, автора ряду праць, присвячених проблемі харизматичності політичного лідера та її актуальності для недержавної нації, обґрунтуванню засади вождізму тощо»⁴⁹.

Публіцистику М. Ніцкевича можна умовно розділити на дві групи. Перша — це роз'яснення ним для ширшого загалу ідеологічних і програмних засад українського націоналізму (статті «Фрагменти ідеології українського націоналізму»⁵⁰, «Боротьба з більшовизмом і більшовиками»⁵¹, «Проблема вождя»⁵², книжка «До основних питань націоналізму»). Друга група складається з публікацій, в яких до уваги того ж загалу (української еміграції й міжнародної спільноти) доводиться реакція та погляди ПУН на різноманітні аспекти української проблематики («Польська санаційна преса, урядові та політичні чинники про пацифікацію на Західній Україні»⁵³, «З приводу одного

⁴⁸ Мандрик М.В. Становлення ідеології інтегрального націоналізму в інтелектуальній спадщині української еміграції (1920–1930 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – С. 9.

⁴⁹ Мандрик М. Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу. – С. 67.

⁵⁰ Ніцкевич М. Фрагменти ідеології українського націоналізму // Самостійна думка (Чернівці). – 1931. – Ч. 6/7 (червень–липень). – С. 22–27.

⁵¹ Ніцкевич М. Боротьба з більшовизмом і більшовиками // Самостійна думка. – 1933. – Ч. 5/6 (травень–червень). – С. 164–165.

⁵² Ніцкевич М. Проблема вождя // Самостійна думка. – 1933. – Ч. 7/8 (липень–серпень). – С. 208–210.

⁵³ Ніцкевич М. Польська санаційна преса, урядові та політичні чинники про пацифікацію на Західній Україні // Свобода (Джерсі-Ситі). – 1931. – Ч. 52 (5 березня). – С. 2; Ч. 53 (6 березня). – С. 2; Ч. 54 (7 березня). – С. 2; Ч. 55 (9 березня). – С. 2.

несоборницького виступу»⁵⁴ та ін.). Окрім цього, М. Ніцкевич опублікував історію македонського революційного руху («Новий шлях»), історію партії соціалістів-революціонерів (альманах «В авангарді»)»⁵⁵.

У «Фрагментах ідеології українського націоналізму» знаходимо структуру викладу (порівняння націоналізму з іншими ідеологічними доктринами — марксизмом, анархізмом тощо), понятійний апарат (визначення базових понять — ідеологія, нація, національна ідея та ін.), котрі згодом струнко і системно будуть сформульовані М. Сціборським в його «Націократії»⁵⁶. М. Ніцкевич визначив ідеологію не як «продукт інтелекту», а як «почуття людини» (за З. Пеленським — «невисловлена туга до певного стану і форми життя»); почуття ж ці формує природне й людське середовище, матеріальні та моральні обставини. Потрібна людина або група людей, яка з'ясує і висловить ці почуття (творець, творці ідеології). Як приклад М. Ніцкевич навів Христа — творця й апостолів — піонерів ідеології християнства. Ідеологія націоналізму виходить з поняття нації, її завдання — сформулювати національну ідею. Націю автор визначив як

«тип людської спільноти, витворений на ґрунті спільності мови, подібного природного положення, спільності пережитої історичної долі та стремління здійснитися в повноті силової потуги».

Нація є нерозривним цілим, а не конгломератом класів чи станів. Тому протилежною до націоналізму є ідеологія марксизму, що опирається суто на матеріальний чинник і пролетаріат як клас, через що «хоче розбити націю й об'єднати пролетаріат усіх країн» (інтернаціоналізм). Натомість прагнення націоналізму — суверенна національна держава супроти індивідуалізму Ф. Ніцше і його політичного продовження — анар-

⁵⁴ Ніцкевич М. З приводу одного несоборницького виступу // Самостійна думка. – 1933. – Ч. 4 (квітень). – С. 124–125.

⁵⁵ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 5.

⁵⁶ Сціборський М. Націократія. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – 112 с.

хізму, який її відкидає (М. Бакунін, П. Кропоткін). Замість абсолютного індивідуалізму чи колективізму М. Ніцкевич висунув гасло суспільного інтегралізму. На основі аналізу подій української революції він констатував відсутність національної ідеології в українського проводу, тому в цій сфері потрібна була ревізія. Завданням українського націоналізму М. Ніцкевич вказав здійснення нової української національної революції.

У ході цієї революції, як бачимо зі статті «Боротьба з більшовизмом і більшовиками», М. Ніцкевич волів безкомпромісності та найрадикальніших засобів. Констатуючи відсутність «планової й систематичної» боротьби з «більшовикофільським хрунівством», він зазначав:

«Де кілька літ тому, коли більшовики оголошували й рекламували свої практики “українізації України”, було навіть модним бути радянофілом і добачати позитивні риси в тій «творчості, що провадиться там за Збручем».

В умовах колективізації і голоду, організованих більшовиками в Україні, боротьби з більшовизмом як ідеологією, наголошував автор, не вистачить:

«Не може бути сумніву, що рішуча боротьба з самими фізичними представниками більшовизму в особах українців з походження є необхідна. [...] Необхідно приміняти ті засоби боротьби, що були примінювані по відношенню до “хрунів” у польський бік, цебто треба абсолютного внемлінування українських більшовиків із загалу суспільности». Той же, «хто переходить на бік більшовиків, цебто москалів, [...] перестає бути українцем», оскільки «більшовизм — форма московського імперіалізму».

Концептуальний розгляд політичних засад українського націоналізму М. Ніцкевич продовжив у «Проблемі вожда». На початку він зауважив, що:

«головне питання при розв'язанні проблеми державного устрою є не та чи інша “струнка система”, а те, хто виконуватиме владу».

При цьому автор наголосив, що парламентська демократія, як форма державного устрою з її «огидними проявами», пере-

живає кризу. Новою формою державного устрою мала стати, на думку М. Ніцкевича, «модерна диктатура сильної одиниці» (монократизм) зі своєрідним «вождем-спрутом» на чолі:

«Сьогодні на перший план висувається проблема не лише полководця й завойовника, але вождя взагалі, проблема людини, що має сильно розвинені політико-соціальні щупальці, завдяки яким відчуває кожну нерівність, кожне порушення в одноцільному національному організмі».

Водночас копіювання (тиражування) вождів результату не дасть, «бо не може бути двох абсолютно подібних народів і їх вождів».

Виголошуючи в 1931–1933 рр. постулати українського націоналізму, вдумливий і спостережливий М. Ніцкевич не міг не розуміти, що тодішній державно-політичний стан української нації зовсім не сприяв їх досягненню та сприйняттю всією нацією. Можливо тому в книжці «До основних питань націоналізму», що вийшла 1936 р., він дійшов висновку, котрий аж ніяк не назвеш оптимістичним. Саме розуміння шляхів розбудови української державності, уважав М. Ніцкевич, поділило українське суспільство на два непримиренні табори: націоналістів, які визнають радикальні методи боротьби, і «реалістів» — прихильників так званої «реалістичної політики», тобто більш поміркованих дій та політичних кроків. Це явище він назвав фатальним, оскільки

«одні поглиблюють прірву, що ділить нас з історичними ворогами, а другі спільно з тими ж ворогами її намагаються засипати»⁵⁷.

Фаховим і компетентним видається прес-огляд, здійснений М. Ніцкевичем із приводу пацифікації у Західній Україні, розміщений у провідній газеті українців Америки «Свобода». Відсторонено проаналізувавши інформацію, наведену в кількох десятках польських часописів, виступи послів і міністра внутрішніх справ у сеймі, подавши технологію проведення пацифікації та статистику постраждалих від неї, М. Ніцкевич дійшов висновку:

⁵⁷ Ніцкевич М. До основних питань націоналізму. – С. 20.

«Приходиться признати, що історичний вишкіл, який переводився царською Росією над поневоленим тоді польським народом, не пішов на марне, і учні випередили своїх учителів»⁵⁸.

У 1933 р. М. Ніцкевич отримав нансенівський паспорт⁵⁹ і у вересні того ж року виїхав до Софії, вступивши до місцевого університету⁶⁰. На допиті у «Смерш» він пояснював свій переїзд неможливістю працевлаштування у Чехії. Однак і в Болгарії тривалий час М. Ніцкевич змушений був перебиватися випадковою роботою — різника дров, вантажника, переписувача. Лише у квітні 1937 р. він поступив на службу до керамічного товариства «Ізіда» рахівником, а згодом бухгалтером. У 1938 р. М. Ніцкевич подав клопотання до міністерства правосуддя щодо надання болгарського підданства, однак рішення не отримав⁶¹.

Насправді М. Ніцкевич опинився в Болгарії за завданням ОУН. На початку 1930-х рр. ця країна розглядалася ПУН як місце, куди в разі посилення цензури чи певних заходів із боку чеської влади могла бути перенесена редакція «Розбудови нації». Після докладнішого вивчення ситуації стало зрозуміло, що таке перенесення неможливе. Болгарія була потужним осередком російської еміграції, яка поширювала думку, що українці — небажаний для болгарської влади елемент. Їх почали масово звільняти з роботи, доводячи до зубожіння. «Розбудову нації» було чи не найважче поширювати саме тут, де «хліб коштував 5 левів, а журнал 40 левів». Редакція вирішила знизити ціну на видання для Болгарії через безробіття. Навесні 1932 р. поширення журналу було налагоджене у Софії через резидента ОУН Івана Шиманського. Також планувалося його розповсюдження у Пловдиві, Варні, Дренові. Проте осередки ОУН у Болгарії були малочисельними. І. Шиманський неодноразово

⁵⁸ Ніцкевич М. Польська санаційна преса, урядові та політичні чинники про пацифікацію на Західній Україні // Свобода. – 1931. – Ч. 54 (7 березня). – С. 2.

⁵⁹ Нансенівські паспорти — тимчасові посвідчення особи, запроваджені в 1922 р. Лігою націй за ініціативою Ф. Нансена для апатридів і біженців.

⁶⁰ ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 1613, арк. 111.

⁶¹ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 11–12, 34, 132.

разово писав, що тут немає кому працювати, тоді, коли «в ЧСР зосередилася вся інтелектуальна частина еміграції, яка цурається праці на політичному терені»⁶².

М. Ніцкевич був направлений ПУН до Болгарії після самогубства І. Шиманського. Його від'їзд обговорювався та погоджувався з членами проводу М. Сціборським, О. Сеніком-Грибівським, Я. Барановським, В. Мартинцем. Зрештою, отримавши 2 тис. крон і доручення «розгорнути націоналістичну діяльність в Болгарії», М. Ніцкевич 20 вересня 1933 р. прибув до Софії. Улаштуватися на новому місці йому допоміг приятель, випускник агрономічно-лісового факультету УГА Чакеров, який працював у міністерстві благоустрою⁶³.

Зазначимо, що перебуваючи в Болгарії М. Ніцкевич продовжував активно працювати на журналістському поприщі. Він став представником від цієї країни у Союзі українських журналістів і письменників (СУЖІП, 1932–1939 рр.), який мав на меті об'єднати «українських робітників пера у цілому світі поза межами України». У цій організації були представлені українські журналісти з Бельгії, Великобританії, Литви, Румунії, Польщі, Франції, Чехії. Характерно, що при обговоренні кандидатури при вступі до СУЖІП належало

«керуватися двома принципами: чи можна вважати кандидата журналістом або письменником, і чи задовольняє він вимогам із боку моральности»⁶⁴.

У Болгарії існувало два осередки ОУН — у Софії (6 чол.) і Варні (4 чол.). До софійської групи, за свідченням М. Ніцкевича, входили Іван Коршун (керівник), Григорій Князев, Донат Криворучко, Окій Ткаченко, Петро Литвиненко, Тихон Коваленко (останнього залучив М. Ніцкевич)⁶⁵. Варненську групу

⁶² Мандрик М. Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу. – С. 293.

⁶³ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 32–33, 78 зв. – 79.

⁶⁴ Сніцарчук Л. Діяльність фахових організацій українських журналістів у 20–30-ті рр. XX ст. [Електронний ресурс] http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/ZPNZP/2008/Snicarczuk_L.htm (відвідано 21.08.2010).

⁶⁵ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 33, 79 зв.

очолював Марко Дробаха, до неї входили Коваленко, Терещенко тощо. Через неї М. Ніцкевич, за вказівкою М. Сціборського, намагався встановити контакти з моряками-українцями суден пароплавної лінії Одеса–Варна⁶⁶.

Із метою розширення організаційних можливостей М. Ніцкевич увійшов до Українського культурного об'єднання (УКО), яке існувало у Софії в 1928–1942 рр. Ставши його секретарем, він намагався перетворити об'єднання, на зразок празького Союзу українських громадських організацій, у легальне прикриття для діяльності ОУН у Болгарії. Однак, на вимогу поліції, М. Ніцкевич із цієї посади був усунутий⁶⁷. Як свідчать недавно опубліковані документи, керівники органів внутрішніх справ Болгарії відстежували діяльність ОУН та її резидентів І. Шиманського й М. Ніцкевича у своїй країні⁶⁸.

Без огляду на це очолюване Володимиром Колесниченком Українське культурне об'єднання продовжувало перебувати під впливом ОУН. До УКО належало близько 40 членів, воно мало своє клубне приміщення й бібліотеку. М. Ніцкевич запровадив спільні зібрання членів УКО та ОУН, де виступав із різними рефератами «на історико-літературні теми з націоналістичним ухилом». Вони відбувалися до 1936 р., коли М. Ніцкевич остаточно переконався в їх низькій ефективності.

У 1934 р. відбулося об'єднання УКО з орієнтованою на уряд УНР в екзилі Українською громадою (УГ), що існувала з 1925–1926 рр. (керівник — Малиновський), та Українським шевченківським товариством у Варні у Союз українських організацій

⁶⁶ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 81 зв. – 82.

⁶⁷ Там само, арк. 35, 80 зв.

⁶⁸ Лист керівника політичної дирекції міністерства внутрішніх справ Болгарії до дирекції поліції з проханням зібрати відомості про діяльність організації українських націоналістів (ОУН) і Української військової організації (УВО) в Болгарії і їх членів — Івана Шиманського і Миколу Ніцкевича. Софія, 24.03.1936 // Украинската емиграция в България след първата световна война: Документален каталог / Авт. и сост.: В. Москаленко (науч. руков.), Е. Хакова. – София, 2000. – 151 с. [Електронний ресурс] <http://www.ukrpressbg.com/his-ukr-katalog03.html> (відвідано 19.08.2010).

у Болгарії. Головою правління союзу став представник УКО Дмитро Майстренко, а до його складу ввійшли І. Коршун (формально від УКО, фактично від ОУН) та Малиновський (від УГ). Боротьбу за вплив на цю організацію ОУН в особі М. Ніцкевича прогнала УГ Малиновського. Тоді резидент ОУН добився виходу з правління союзу представників УКО, унаслідок чого той самоліквідувався. УКО, після деякої кризи, відродилося в 1939 р. на чолі з Д. Майстренком, інтегрувавши до свого складу представників УГ (Крупницький, Педошенко) і прогетьманського Національного комітету (І. Орлов, Васько)⁶⁹.

М. Ніцкевич продовжував відігравати у цій організації ключову роль, що виявилось у ході контактів УКО з німецькою стороною після початку війни в Європі. У квітні 1941 р. представник абверу Блюмер і секретар із пропаганди німецького посольства в Болгарії Етінгер відвідали клуб УКО, де перший передав М. Ніцкевичу від члена ПУН Сидора Чучмана «Білу книгу ОУН» (після розколу організації на бандерівців і мельниківців М. Ніцкевич практично не виходив на зв'язок із проводом, тому в ПУН, очевидно, виникли сумніви щодо його політичної орієнтації).

Після початку німецько-радянської війни, у серпні 1941 р., Блюмер повідомив М. Ніцкевичу, що німецький уряд збирається використати кадри української еміграції для зайняття адміністративних і господарських посад в окупованих районах УРСР, зробивши тому відповідну пропозицію, на яку М. Ніцкевич погодився. Окрім нього зголосилося ще 7–8 чол. (у тому числі член ОУН П. Литвиненко, члени УКО Олексій Залужовський, Васецький та ін.)⁷⁰. Після здобуття німцями Києва, з ініціативи Блюмера, у софійському соборі Кирила й Мефодія УКО організувало святковий молебень, на якому були присутні представники німецького, італійського, японського та хорватського посольств. Тоді ж у залі «Слов'янська бесіда» УКО влаштувало вечір з участю представників згаданих посольств, де з промовою виступив голова правління об'єднання Д. Майстренко, котрий «від імені українського народу висловив подяку

⁶⁹ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 36–38, 81–81 зв.

⁷⁰ Там само, арк. 40–43, 83–84.

Гітлерові та Муссоліні за звільнення України від більшовиків». Німецькою мовою виступ Д. Майстренка перекладав Блюмер, болгарською — І. Орлов, іншими мовами — М. Ніцкевич⁷¹.

Незабаром Блюмер залишив Софію, тому справу з набором добровольців для роботи в Україні продовжив Етінгер. На початку 1942 р. Д. Майстренко подав до німецького посольства заповнені особові листи понад 50 українських емігрантів, однак рішення посольства виявилось негативним. Натомість було запропоновано бажаючим в індивідуальному порядку через німецьке міністерство праці оформляти документи для роботи в Райху, і тільки після того вони могли потрапити в Україну. Імовірно, що за розпорядженням ПУН М. Міцкевич, О. Залужовський та Савенко зголосилися їхати до Німеччини. З 10 вересня по 19 грудня 1942 р. М. Ніцкевич працював на заводі штучних дорогоцінних каменів у місті Піттерфельд. Там наприкінці листопада 1942 р. в нього відбулася зустріч із членом ПУН Я. Барановським, який одержав від М. Ніцкевича звіт про роботу в Болгарії. 20–21 грудня 1942 р. М. Ніцкевич виїхав у Берлін, де зустрівся з Я. Барановським та Д. Андрієвським. Від них він отримав завдання повернутися до Софії і встановити зв'язок з українськими емігрантами в Туреччині⁷².

Саме поблизу Софії, на станції Новосельці, 15 жовтня 1944 р. М. Ніцкевич був заарештований відділом контррозвідки «Смерш» 3-го Українського фронту⁷³. На той час він був одружений із Марією Ніколовою, вони мали доньку Ксенію чотирьох років. 11 лютого 1945 р. його було звинувачено у злочинах, передбачених статтею 58, пункти 4 (надання допомоги міжнародній буржуазії) і 11 (участь у контрреволюційній організації) Кримінального кодексу РРФСР⁷⁴. 19 лютого 1945 р., уже на угорській території (польова в'язниця «Смерш» рухалася разом із фронтом), військовий трибунал 3-го Українського фронту засудив М. Ніцкевича до вищої міри покарання — розстрілу,

⁷¹ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 58–59.

⁷² Там само, арк. 59–60, 84–87.

⁷³ Там само, арк. 120.

⁷⁴ Там само, арк. 94–96.

з конфіскацією майна⁷⁵. Обвинуваченому не допомогло ані те, що слідство й суд не змогли до кінця з'ясувати його справжньої ролі в українському націоналістичному русі 1920–1940-х рр., ані те, що він не мав громадянства СРСР, жодного дня не перебував на його території та, здавалося б, не міг підпадати під дію радянських законів.

Через 88 днів очікування в кишинівській тюрмі № 1 18 травня 1945 р. Президія Верховної Ради СРСР помилила М. Ніцкевича, замінивши йому розстріл на 20 років каторжних робіт⁷⁶ (сам він указував пізніше, що це сталося через 116 днів, очевидно, саме тоді йому оголосили відповідну постанову). Покарання М. Ніцкевич відбував у Степлагу (працював інспектором із передових методів праці, бухгалтером-рахівником)⁷⁷, звільнився з Дубровлагу 27 вересня 1956 р. на підставі указу Президії Верховної Ради СРСР від 14 вересня того ж року⁷⁸.

Після звільнення М. Ніцкевич звернувся з клопотанням про надання йому радянського громадянства й 29 липня 1958 р. отримав радянський паспорт⁷⁹. Від того ж року мешкав і працював у Луцьку. Для працевлаштування йому були потрібні документи про освіту, вилучені при арешті, із приводу чого він звертався до МВС СРСР⁸⁰. Однак документи — залікова й студентська книжка з УГА, трудова книжка, а також різне листування, у тому числі з М. Селешком (3 листи), і 12 фотокарток — були знищені після засудження М. Ніцкевича, що засвідчено актом від 24 липня 1945 р.⁸¹

4 жовтня 1964 р. М. Ніцкевич звернувся до генерального прокурора СРСР зі скаргою, в якій просив переглянути свою справу, скасувавши вирок військового трибуналу 3-го Українського фронту. 11 грудня 1964 р. головний військовий проку-

⁷⁵ ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 102–105.

⁷⁶ Там само, арк. 112–113.

⁷⁷ Там само, арк. 118.

⁷⁸ Там само, арк. 133.

⁷⁹ Там само, арк. 121.

⁸⁰ Там само, арк. 125 зв., 132–132 зв.

⁸¹ Там само, арк. 114.

рор СРСР генерал-лейтенант юстиції А. Горний вніс протест до Військової колегії Верховного суду СРСР про скасування вказаного вироку і припинення справи М. Ніцкевича за відсутністю в його діях складу злочину. В протесті, між іншим, підкреслювалося, що жодна з організацій українських націоналістів, у яких перебував М. Ніцкевич, «не вела боротьби проти радянської держави і народу» (аналогічний висновок був повторений і в рішенні суду). Особливо одіозною ця теза видається на тлі запеклого тридцятилітнього протистояння комуністичного режиму й ОУН. Ухвалою Військової колегії Верховного суду СРСР від 24 грудня 1964 р. М. Ніцкевич був повністю реабілітований⁸².

У згаданому листі до генерального прокурора Микола Ніцкевич, зокрема, зауважив:

«Я цілком розумію, чому людина з біографією, подібною до моєї, радянськими властями була розцінена як соціально небезпечна, але водночас я не можу зректись тієї думки, що, по суті, у моїх діяннях відсутній склад злочину, який підлягав би покаранню за будь-якими статтями кримінального кодексу».

В цих словах — геополітична драма країни, якій до кінця двадцятого століття було відмовлено у праві на самостійність. У них же — трагедія сотень тисяч українців, склад злочину яких перед чужими політичними режимами полягав у тому, що вони були носіями національної свідомості та людської гідності.

Жив'юк А. Между эндеками и большевиками: Микола Ницкевич в украинском националистическом движении 1920–1940-х гг.

В статье рассмотрена деятельность Микола Ницкевича — выходца с Волыни, одного из заметных функционеров и пропагандистов украинского националистического движения в эмиграции (Чехословакия, Болгария), покаранного за свои взгляды и деятельность тюремным заключением в СССР.

Ключевые слова: Микола Ницкевич, Волынь, Польша, Чехословакия, Болгария, СССР, Украинская хозяйственная академия, Легия украинских националистов, Организация украинских националистов, «Смерш», ГУЛАГ.

⁸² ГДА СБУ, м. Рівне, спр. П-3215, арк. 119–129.

Zhyviuk A. Between endek's and bolshevik's: Mykola Nitskevych in ukrainian nationalist movement Of 1920s–1940s.

The article reviews the activity of Mykola Nitskevych, native of Volyn', one of the prominent functionaries and propagandists of the Ukrainian nationalist movement in exile (Czechoslovakia, Bulgaria), condemned for his views and actions the USSR.

Key words: Mykola Nitskevych, Volyn', Poland, Czechoslovakia, Bulgaria, the USSR, Ukrainian Economic Academy, Legia of Ukrainian Nationalists, Organization of Ukrainian Nationalists, «SMERSH» (Russian acronym for Death to Spies), GULAG (Russian acronym for The Chief Administration of Corrective Labor Camps and Colonies).

*Володимир Ковальчук,
Валерій Огороднік**

**Листування керівництва підпілля ОУН(Б)
на Волині та Поліссі**

У покажчику публікуються короткі анотації листування підпілля ОУН(Б) на Волині та Поліссі.

Ключові слова: С. Бандера, ОУН(Б), УПА, листування, анотований покажчик.

До чергового, третього розділу «Листування підпілля ОУН(Б) на Волині та Поліссі» анотованого покажчика «Листування провідників ОУН і командирів УПА» включено лаконічні анотації виявлених у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України) ділових листів членів бандерівської організації, котрі діяли на Волині та Поліссі в 1940–1954 рр. Переважна більшість волинських і поліських земель тоді була включена підпіллям до свого краю «Північно-

західні українські землі» (скорочено — ПЗУЗ). Окрім цього, лісисті терени Київщини, Північно-Східної Житомирщини у певні періоди 1940-х рр. також «вписувалися» в межі сусідніх оунівських країв — «Північно-східні українські землі» (ПСУЗ) й «Осередньо-східні українські землі» (ОСУЗ). Утім, два останні краї більше існували на папері, ніж реально, тому що їх підпілля зазнало дошкільних втрат спершу від нацистських охоронних органів, а потім від НКВС–НКДБ СРСР.

Анотування кожного листа здійснювалося за наступною схемою: кожний розділ анотацій (в нашому випадку — «Листування підпілля ОУН(Б) на Волині та Поліссі») складається з кількох «іменних» підрозділів, розміщених в алфавітному порядку за прізвищами авторів. Кожен такий підрозділ — це систематизовані і викладені у хронологічній послідовності анотації листів одного автора. На початку будь-якого підрозділу подані прізвище та ім'я автора, його псевдоніми в підпіллі і/чи УПА, коротка біографічна нотатка. Нижче в хронологічній послідовності йдуть власне анотації, розділені для зручності зірочками.

Структура анотації в кожному підрозділі є сталою і складається з таких частин: 1) адресат листа; 2) дата; 3) текст анотації; 4) супутні записи (маргіналії) на полях документа, що анотується, де, коли і ким документ було виявлено; 5) архівна легенда; 6) якщо є інші копії документа — зазначення їх архівних легенд; 7) дані про оприлюднення (якщо документ вже було видано).

Поданий розділ складається з 35-х підрозділів. Вони розташовані у алфавітній послідовності (за прізвищами авторів). Таким чином, перший — це анотації листів Юрія Беднарчика. Далі йдуть проанотовані ділові листи Івана Берника, Валерія Бондарчука, Михайла Бондарчука, Федора Воробця, Федора Заборовця, Анатолія Згаб'юка, Володимира Кобриневича, Панааса Ковальчука, П. Ліщука, Якова Ковжука, Миколи Козака, Василя Коренюка, Віри Королюк, Івана Кроля, Феодосія Крутіва, Володимира Кудри, Богдана Кузьми, Івана Литвинчука, А. Лучковського, Анатолія Маєвського, Анатолія Неверковця, Олександра Савири, Миколи Салати, Валерія Сементуха, Ярослави Скаб, Архипа Татури, Святослава Титка, Володимира Троцюка,

* Ковальчук В.М. (вступна стаття, анотації), Огороднік В.Ю. (анотації) — кандидати історичних наук, консультанти Галузевого державного архіву Служби безпеки України.